

Кенесов Есим Кабденовичтің
«8D02304 - Филология» білім беру бағдарламасы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Фольклорлық дискурстағы
фитонимдердің лингвомәдени өлшемдері (қазақ және орыс ән мәтіндері
бойынша)» диссертациясының
АНДАТПАСЫ

Диссертация тақырыбының сипаттамасы. Ұсынылып отырған диссертациялық зерттеу қазақ және орыс ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің лингвомәдени өлшемдерін анықтауға арналады. Қазіргі тіл білімінде тілді ұлттық мәдениетті, халықтың дүниетанымы мен рухани тәжірибесін көрсету құралы ретінде зерттеуге ерекше көңіл бөлініп отыр. Тіл тек қарым-қатынас жүйесі ғана емес, этностың мәдени жадын, құндылықтары мен дәстүрлерін сақтау нысаны түрінде де қарастырылады. Осыған байланысты тілдің, мәдениет пен ойлаудың өзара байланысын зерттейтін пәнаралық бағыт – лингвомәдениеттану маңызды орын алады. Фитонимдер – мәдени-символдық әлеуеті жоғары өсімдік атаулары лингвомәдени зерттеулердің болашағы зор нысандарының бірі болып саналады.

Әртүрлі халықтардың дүние бейнесінде фитонимдер маңызды орын алады. Олар табиғи ортаның, шаруашылық құрылымның, ұлттық дүниетанымның ерекшеліктерін, сондай-ақ адамның қоршаған әлемге эмоциялық-құндылықтық көзқарасын көрсетеді. Фольклорлық мәтіндерде өсімдіктер табиғаттың бір бөлігі ғана емес, махаббаттың, отанның, сұлулықтың, жастықтың, есте сақтаудың, тағдырдың және рухани тазалықтың символдары ретінде де көрініс табады. Халықтың мәдени кодтары, оның мифтік таным-түсініктері мен этникалық құндылықтары фитонимикалық бейнелер арқылы ашылады.

Көркем бейнесі ұлттық-мәдени символдармен тығыз байланысты ән дискурсында фитонимдер ерекше маңызға ие болады. Қазақ және орыс халық әндерінде екі лингвомәдениеттің ерекшеліктерін көрсететін фитонимдік лексиканың бай қабаты бар. Қазақтың ән дәстүрінде өсімдік бейнелері дала табиғатымен, көшпелі өмір салтымен және туған жер, бостандық және рухани үйлесім туралы ұлттық түсініктермен тығыз байланысты. Орыс халық әнінде фитонимдер отанның, әйел тағдырының, махаббат пен жан дүниесінің символына айналады. Тарихи-мәдени дамуының айырмашылықтарына қарамастан, екі дәстүрде де өсімдіктер маңызды көркемдік және мәдени-семантикалық қызметтерді атқарады.

Зерттеудің өзектілігі. Зерттеудің өзектілігі фольклорлық дискурстағы лингвомәдени бірліктер ретінде фитоним-концептілерді кешенді зерделеу қажеттілігімен, сондай-ақ дүниенің ұлттық тілдік бейнесін салғастырмалы зерттеулерге қызығушылықтың артуымен айқындалады. Қазақ және орыс ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілерді талдау ұлттық дүниетанымның

ерекшеліктерін, өсімдік символдарының әмбебап және этносқа тән қасиеттерін, ән дискурсындағы фитоним-концептілердің лингвомәдени өлшемдерін айқындауға, тіл мен мәдениеттің өзара байланысы туралы түсініктерді кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қазақ және орыс ән дискурсындағы фитоним-концептілерді салғастырмалы-лингвомәдени талдаудың өзектілігі бірнеше маңызды факторлармен анықталады.

Біріншіден, тіл білімінің заманауи антропоөзектік парадигмасы тілді мәдениетпен, ұлттық санамен және халықтың дүниетаным ерекшеліктерімен тығыз байланыста зерттеуге бағытталған. Осыған байланысты фитонимдер ерекше ғылыми қызығушылық тудырады, өйткені өсімдік атаулары тілдің лексикалық жүйесінің элементтері ғана емес, сонымен қатар мәдени жадтың, символдар мен ұлттық құндылықтардың тасымалдаушылары болып табылады.

Екіншіден, ән фольклоры дүниенің ұлттық тілдік бейнесін көрсетудің ең маңызды көздерінің бірі болып саналады. Халық әндері мәтіндерінде халықтың этномәдени ерекшеліктері, оның эмоциялық-құндылық көріністері, дәстүрлері мен рухани тәжірибесі неғұрлым айқын көрініс тапқан. Ән дискурсындағы фитонимдік бейнелер маңызды көркемдік-символдық қызмет атқарады және қазақ, орыс халықтарының мәдени ойлау ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, қазақ және орыс ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілерді салғастырмалы зерттеу табиғатты қабылдаудың әмбебап, сондай-ақ ұлттық-мәдени ерекшеліктерін және өсімдіктер дүниесінің символдарын анықтауға ықпал етеді. Көптеген өсімдік бейнелерінің жалпыадамзаттық сипатына қарамастан, олардың әртүрлі лингвомәдениеттегі мәдени түсініктерінің табиғи-географиялық жағдайларға, тарихи дамуына, өмір сүру салтына, мифтік-ғұрыптық наным-сенімдеріне және халықтардың этникалық дәстүрлеріне байланысты айтарлықтай айырмашылықтары бар.

Төртіншіден, қазіргі тіл білімінде қазақ және орыс тілдерінің фольклорлық ән дискурсындағы фитонимдерді салғастырмалы талдау мәселелері жеткіліксіз зерттелген. Зерттеулердің көпшілігі фитонимдік лексиканың жекелеген аспектілеріне немесе бір тіл, бір дақыл шеңберінде өсімдік символдарын зерделеуге арналған. Фитонимдерді құрылысы әртүрлі тілдер материалы бойынша лингвомәдени аспектіде салғастырмалы талдаудың әдіснамасы мен әдістемесі де жеткілікті зерттелмеген. Фитонимдерді зерттеуге арналған еңбектерде көп жағдайда әдістеме арнайы қарастырылмайды, талдау кезеңдері нақтыланбайды. Фитоним-концептілерді лингвомәдени аспектіде салыстырмалы талдаудың кешенді әдістемесі, олардың нақты қадамдарын көрсету осы ғылыми олқылықты толықтыруға мүмкіндік береді.

Бесіншіден, ән дискурсындағы фитоним-концептінің қазақ және орыс тілдік санасында өзектелуі мен қабылдануын алдымен ұлттық тіл корпусынан анықтау, алынған нәтижелерді бүгінгі тіл қолданушылардың қабылдауы мен түсінуімен салыстыру, тілдік санадағы өзгерістерді талдау, олардың себебін

айқындау, сәйкесінше қорытындылар мен тұжырымдар жасау зерттеудің өзектілігін айқындайды.

Бұдан басқа, зерттеудің өзектілігі мәдениетаралық қарым-қатынастың дамуымен және тілдердің ұлттық-мәдени ерекшелігін неғұрлым терең түсіну қажеттілігімен айқындалады. Фитоним-концептілерді зерделеу мәдени мұраны сақтауға ықпал етеді, халықтардың рухани мәдениеті туралы түсініктерін кеңейтеді және лингвомәдениеттану, этнолингвистика, когнитивті лингвистика және фольклортану үшін маңызды болмақ.

Зерттеудің мақсаты. Қазақ және орыс ән дискурсындағы фитоним-концептілердің лингвомәдени өлшемдерін анықтау, екі лингвомәдениетке тән ортақ және айырым белгілерді көрсету.

Зерттеу барысында аталған мақсатқа жету үшін төмендегідей **міндеттерді** шешу көзделді:

- Лингвомәдениеттанудың теориялық-әдіснамалық негіздерін қарастыру;
- Лингвомәдени зерттеулердің базалық категорияларын нақтылау;
- Фитоним лексиканың зерттелуіне шолу жасау және фитоним-концептінің өрістік үлгісін сипаттау;
- Фольклорлық дискурстың жанрлық ерекшелігін нақтылау және ән мәтіндеріндегі символдық бейнелерді анықтау;
- Құрылысы әртүрлі ән мәтіндеріндегі фитонимдерді салғастырмалы-лингвомәдени талдаудың әдістемесін ұсыну;
- Қазақ және орыс ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің лингвомәдени сипатын анықтау және эксперименттік талдау;
- Екі лингвомәдениеттегі фитоним-концептілердің ортақ және ұлттық ерекшеліктерін айқындау.

Диссертацияның **зерттеу нысаны** – қазақ және орыс халық ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілер.

Зерттеу пәні. Фольклорлық дискурстағы фитоним-концептілердің лингвомәдени сипаты, олардың мағыналық және қолданыс ерекшеліктері.

Зерттеу жұмысының **теориялық және әдістемелік негізі.** Зерттеу жұмысының **теориялық және әдістемелік негізін** *тіл білімінің жалпы мәселелері бойынша* В. Гумбольдт (2000), Э. Бенвенист (2009), Л.Л. Брюль (2015), Т.А. ван Дейк (2000), Е. Сепир (1993), Б.Л. Уорф (1960), А. Потебня (1989), Г.О. Винокур (1959), В.Т. Клоков (2000), А.Е. Карлинский (2003), *лингвомәдениеттану бойынша* V. Saville-Troike (1996), D. Hymes (1995), G.B. Palmer (1996), N. Bonvillain (1997), J.J. Gumperz, S.C Levinson (1996), Н.Д. Арутюнова (1999), Ю.С. Степанов (2001), В.Н. Телия (1996), В.В. Воробьев (1997), В.М. Шаклеин (2012), В.А. Маслова (2001), В.И. Карасик (2001), С.Г. Воркачев (2003), В.А. Красных (2002), Н.Ф. Алефиренко (2010), Е.И. Зиновьева (2016), В.В. Колесов (2006), М.А. Федоров (2014), Н.Г. Юзефович (2011), Л.К. Латышев, Н.В. Тимко (2013), В.В. Красных (2012), Е.Ю. Бутенко (2008), А. Байтұрсынұлы (2013), Қ. Жұбанов

(2013), Ә. Қайдар (2009), Р. Сыздық (2025), Н. Уәли (2025), Ж.А. Манкеева (2021), А. Тымбол (2010), Н.Н. Зеркина (2016), Л.Х. Самситова (2010), А. Ислам (2004), Ж.Т. Дәулетбекова (2023), Ж.А. Жақыпов (2022). К.М. Абишева (2008), Г.М. Алимжанова (2010), К.Қ. Садирова (2017), А.К. Бақытжанова (2024), С. Қондыбай (2004), Б. Оспанова (2018), *салғастырмалы тіл білімі бойынша* Е.В. Пожидаева (2012), Ж.З. Кадина (2010), И.М. Дюсекенева (2014), Ж.М. Омашева (2017), Пак Сон Гу (2000), А.Р. Хисматова (2005), А. Хатке (2010), Ю.Н. Исаев (2016), О.Г. Рубцова (2015), Кхонг Тху Хиен (2019), А.М. Летова (2012), М.А. Бобунова (1991), С.С. Исакова, Н.К. Култанбаева (2025), *өріс теориясы бойынша* Г. Ipsen (1924), Н. Trier (1931), Н.Г. Долгих (1973), Л.М. Васильев (1971), А.К. Башарина (2007), J. Allwood (2002), A. Blanc (2024), В. Schwischay (2001), Ш. Балли (2001), И.М. Кобозева (2009), *фитонимдердің зерттелуі бойынша* Г.И. Уюкбаева (1983), Е. Жанпейісов (1984), А. Айғабылов (1987), Б. Қалиев (1991, 2005, 2012), Г.Ш. Назарова (1992), Ш. Құрманбайұлы (1994), Ш.К. Күркебаев (1994), Ж.М. Омашева (2004), Д.М. Төлегенова (2020), Г. Бегимова (2022), Қ. Сарекенова (2023), А.М. Құрбан (2023), Ж. Нурсултанқызы, Г.Ж. Снасапова, А.Ө. Байдаулетова (2025), Ш. Сейітова (1999), Ұ.Б. Әділбаева (2002), М.Т. Күштаева (2002), Г. Омарбекова (2004), А.Б. Шормакова (2021), А.В. Борковская (2016), В.Б. Колосова (2003), Н.А. Казиева (2009), В.Б. Колосова (2009), *дискурс және фольклорлық дискурс, ән дискурсы бойынша* Ж. Тектіғұл, К.Қ. Садирова (2022), Ю.А. Эмер (2011), В.В. Чернявская (2001), С.С. Исакова (2023), Н.К. Култанбаева (2022), Р.О. Жуманбаева, Л.Ә. Еспекова (2022), Б. Қалиев (2012), К.В. Чистов (1986), Д.Р. Теппеева (2019), С.Б. Адоньева (2004), Т.Н. Астафурова, О.В. Шевченко (2016), М.А. Потапчук (2013), В.Н. Бабаян (2006), С.С. Дрига (2018), А.Р. Мухтаруллина (2024), Ю.Е. Плотницкий (2005), А.И.Телепнева (2019), Ф.К. Хот, Н.Ю. Фанян (2022) т.б. зерттеулердегі ғылыми тұжырымдар болды.

Зерттеу дереккөздері. Зерттеу дереккөздеріне қазақ және орыс тілінің түсіндірме, фразеологиялық сөздіктері, теңеулер мен мақал-мәтелдер жинақтары, қазақ және орыс тілінің ұлттық корпус материалдары алынды. Зерттеу материалы ретінде қазақ және орыс халық ән мәтіндері алынды. Олардың ішінен фитоним компонентті қазақ халық әндерінен 455 ән мәтіні (<https://docs.google.com/document/d/1UoWvpVY9Cm6udl41KFBBwsexr26f8H1k/edit?usp=sharing&oid=114498960215809496758&rtpof=true&sd=true>), орыс халық әндерінен 478 ән мәтіні (https://docs.google.com/document/d/1azrBI1w4I1z7swCONS8SStmxczdAw6W_/edit?usp=sharing&oid=114498960215809496758&rtpof=true&sd=true) таңдалды, олар сәйкесінше қазақ тілінде 28,4, орыс тілінде 29,8 баспа табақты құрады. Сонымен бірге ассоциативті экспериментке қатысқан қазақ тілді 234 респонденттің (https://docs.google.com/forms/d/1cAlom03LKdqUm5YDfip6Ug4FwgVQG9M62pidVf_wxpBI/edit#responses), орыс тілді 218 респонденттің

(<https://docs.google.com/forms/d/17XR0NJBYM5pw4chzswqbny1HmzbybY3nq5Qo9EewYDY/edit#responses>) жауап материалдары талданды.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде жүйелеу және жалпылау әдісі қолданылды. Мәтіннің когнитивті-дискурсивті теориясын жүйелеу және жалпылау әдісі дискурс, ән дискурсы, символдық бейне ұғымдарын анықтауда, мәтін мен дискурстың айырмашылығын көрсетуде, қазақ халық әндері дискурсының зерттелуіне шолу жасауда тиімді қолданылды. Ғылыми зерттеуде түгелдей теру әдісі, сипаттау әдісі, сандық әдіс, сөздік анықтамаларды талдау, дискурстық талдау әдісі, мәнмәтіндік талдау әдісі қолданылды. Дефинициялық талдау әдісі зерттеудің тірек ұғымдарын анықтау мақсатында және символдық бейне туғызатын лексикалық бірліктердің мағынасын анықтауда қолданылды. Мәнмәтіндік талдау әдісі ән дискурсындағы символдық бейнелердің нақты жағдаяттардағы мағынасын, олардың мағыналық және ассоциациялық байланысын анықтау үшін пайдаланылды. Салғастырмалы әдіс арқылы қазақ және орыс халық әндері мәтіндері талданды және екі лингвомәдениетке тән ортақ және айырым белгілері анықталды. Ассоциативті эксперимент әдісі ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің өзектелуі мен қабылдануындағы ерекшеліктерді анықтау мақсатында қолданылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Құрылысы әртүрлі тілдердің ән дискурсындағы фитоним-концептілерді зерттеудің өрістік, концептуалды, мәнмәтіндік, ассоциативті және салғастырмалы талдау әдістерін біріктіретін кешенді әдістемесі ұсынылды. Аталған әдістеменің фитоним-концептілердің өрістік құрылымын, концептуалды мазмұнын, мәнмәтіндік қызметін, тілдік санадағы ассоциативтік ерекшеліктерін және қазақ пен орыс лингвомәдениеттеріне ортақ әрі ұлттық ерекше белгілерін кешенді түрде анықтауға мүмкіндік беретіні дәлелденді.

2. Қазақ және орыс халық әндеріндегі фитоним-символдар – эмоционалды-бағалау мағыналарын білдірудің неғұрлым тұрақты және әмбебап тәсілдерінің бірі, сондай-ақ халықтың дүниетанымын қайта жаңғыртуға мүмкіндік беретін мәдени код қызметін атқарады. Екі лингвомәдениетте де фитонимдер табиғаттың бір бөлшегі ғана емес, сонымен қатар күрделі сезімдерді – махаббат, қайғы, ажырасу, үміт, төзімділік, адалдықты жеткізуге мүмкіндік беретін символдық медиаторлар ретінде әрекет етеді. Фитоним-символдар мәдени таңбалаудың жоғары дәрежесіне ие және оның маңызы тарихи, мәдени, діни және этнопсихологиялық факторлардың әсерінен қалыптасады. Қазақ және орыс ән мәтіндерін салғастыру айтарлықтай параллельдерді және мәдени ерекшеліктерді көрсетті.

3. Қазақ және орыс халық ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілер екі халықтың мәдени құндылықтары мен дүниетанымдық ерекшеліктерін, ұлттық тілдік дүние бейнесін білдіретін маңызды лингвомәдени бірліктер болып саналады. Фитоним-концептілердің сөздік анықтамаларында берілген ұғымдық

өлшемдер мен тұрақты тіркестерде бекітілген бейнелік, құндылық өлшемдер жалпы алғанда халық ән мәтіндерінде сақталған. Дегенмен, кейбір халық ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің мәнмәтіндік мағыналарының кеңею үрдісі байқалады. Аталған айырмашылықты ән дискурсының жанрлық сипатымен түсіндіруге болады. Өйткені ән мәтіндері, оның ішінде халық ән мәтіндері фольклорлық мәтіннің ішкі кіші жанрына жатады. Ол ұрпақтан ұрпаққа ауызша жетті. Ән мәтіндері адамның ішкі жан дүниесін, сезімдерін жеткізеді. Сондықтан ән мәтіндерінде фитоним-концептілер этностың лингвомәдени болмысын бейнелей отырып, ұлттық таным мен тәжірибені жеткізетін қосымша мағыналарды беруі заңды құбылыс.

4. Қазақ және орыс халық ән дискурсы негізінде жүргізілген ассоциативті эксперимент қазіргі тілдік санада фитоним-концептілердің затдеректік мағынасы жоғары деңгейде, символдық мағыналары ішінара сақталғанын анықтады. Фитоним-концептілердің терең мәдени мәнді, мифтік-ғұрыптық және тарихи-мәдени мағыналарының жоғалу үрдісін көрсетті. Бұл жаһандану жағдайында дүниенің ұлттық бейнесін қалыптастырудағы этномәдени кодтардың ауысуын, ұрпақтар арасында фольклорлық білімді жеткізудің әлсіреуін, халықтық ән дәстүрінің рөлінің төмендеуін көрсетеді.

5. Екі лингвомәдениетте фитоним-концептілердің табиғатпен, адам болмысымен және эстетикалық-эмоционалдық қабылдаумен сабақтасатын ортақ құндылықтық негізі сақталғанымен, олардың мәдени код арқылы өзектелуі әртүрлі сипатқа ие. Қазақ халық ән дискурсында көшпелі өмір салты, далалық кеңістіктің басымдығы, ұжымдық сана мен дәстүр сабақтастығы фитоним-концептілердің кеңістік, материалдық-мәдени, антропоморфтық және діни-ғұрыптық кодтар арқылы туған жер, тарихи жад, ұрпақ жалғастығы мен табиғаттың сакралды мәнін бейнелеуіне негіз болса, орыс халық ән дискурсында отырықшы тұрмыс салты, маусымдық табиғат құбылыстарының айқын циклі және православ мәдениетінің ықпалы фитоним-концептілердің мезгілдік, антропоморфтық, діни-ғұрыптық және материалдық-мәдени кодтар арқылы эмоционалды-лирикалық, рухани-адамгершілік және жеке психологиялық құндылықтарды бейнелеуге негіз болады. Демек, халық әндері дискурсында фитоним-концептілер заттық атау деңгейінен көтеріліп, әр халықтың ұлттық-мәдени кодын, дүниетанымдық моделін және құндылықтар жүйесін өзектейтін этномәдени концепт ретінде қызмет атқаратыны айқындалды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Зерттеудің ғылыми жаңалығы лингвомәдени аспектіде қазақ және орыс ән дискурсындағы фитоним-концептілерді кешенді салғастырмалы талдаудан, сондай-ақ олардың ұғымдық, бейнелік және құндылық, мәнмәтіндік сипаттамаларын анықтаудан тұрады. Екі лингвомәдени қауымдастыққа тән ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің әмбебап және ұлттық-мәдени белгілерін анықтап, олардың себептерін түсіндіруге ұмтылыс жасалды.

Зерттеуде лингвомәдениеттанудың ғылыми пән ретінде пайда болуы мен қалыптасу кезеңдеріне байланысты теориялық еңбектерге шолу жасалып, негізгі тұжырымдары сыни тұрғыдан талданды, нәтижесінде диссертацияның теориялық-әдіснамалық негіздерін айқындайтын сұрақтар мен зерттеу бағыттары нақтыланды.

Диссертациялық жұмыста фитоним лексиканың зерттелу тарихына шолу жасалынып, оның тарихы өте ертеден басталатыны және әрбір ұлт өзінің төл тілінде жасалған өсімдік атауларын жинауға, толықтыруға, зерттеуге ұмтылғаны анықталды. Өсімдік атауларына байланысты жазылған сөздіктер, кандидаттық және докторлық диссертациялар, монографиялар талданды.

Зерттеу жұмысында өріс теориясына шолу жасалып, ғалымдардың тұжырымдары сыни тұрғыдан талданды. Antconc компьютерлік бағдарламасын тиімді қолдану арқылы қазақ және орыс халық ән мәтіндеріндегі фитоним-концептінің жиілігі анықталды, өрістік үлгісі жасалды. Зерттеуге алынып отырған екі лингвомәдениеттегі фитоним-концептілердің өзегі, орталығы және шеткері аймағы анықталып, сызбаға түсіріліп, қорытынды жасалды.

Жұмыста фольклорлық дискурстың жанрлық ерекшелігі теориялық тұрғыдан талданып, дискурс, мәтін, ән дискурсы ұғымдарының ғылыми анықтамалары нақтыланды. Дискурстың жанрлық түрлері талданып, оның ішінде ән дискурсына тән ерекшеліктер нақты мысалдармен дәйектелді. Ән мәтіндеріндегі символдық бейне қызғалдақ/роза фитоним-концептілерінің ән дискурсындағы көрінісін салғастырмалы-лингвомәдени талдау арқылы зерттеліп, ортақ және айырым символдық үлгілер анықталды, олардың тілдік санада әмбебап және ұлттық символдар болып қалыптасуының себептері түсіндірілді.

Алынған нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығының негіздемесі. Фольклорлық дискурста фитоним-концептілерді зерттеудің лингвомәдени және салғастырмалы зерттеулердің әдіснамасы мен әдістемесіне шолу жасалып, оны кешенді талдаудың әдіснамасы ұсынылды. Құрылысы әртүрлі тілдердің ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілерді салғастырмалы зерттеу әдістемесі өрістік талдау, концептуалды талдау, мәнмәтіндік талдау, ассоциативті эксперимент, салғастырмалы талдау әдістерін қамтиды. Ұсынылған әдістеме тіл мен мәдениет, тіл мен этнос байланысын қарастыратын лингвистикалық зерттеулердің әдіснамасын толықтырады, тілдік материалды талдау кезеңдері салғастырмалы және лингвомәдени зерттеулерде тиімді қолданылады.

Қазақ және орыс халық ән дискурсындағы фитоним-концептілердің лингвомәдени ерекшеліктері жеке-жеке талданды, тұжырымдар жасалды. Қазақ халық ән мәтіндеріндегі фитоним-концептілердің дәстүрлі дүниетаныммен, көшпенділер мәдениетімен, даланың табиғи кеңістігімен, адамның эмоциялық-психологиялық жағдайымен және халықтың символдық жүйесімен тығыз байланысы анықталды. Қазақ лингвомәдениетінде фитонимдер туған жер, ата-бабалардың естелігі, сұлулық, махаббат, құштарлық және өмірлік жол туралы

ұлттық ұғымдарды көрсете отырып, қасиетті, мифтік-ғұрыптық және салт-жоралық мағыналарды жиі жеткізетіні дәлелденді. Орыс ән мәтіндерінде фитоним-концептілердің жоғары символдық және мәдени маңызы бар екені анықталды. Олар отанның, рухани тазалықтың, әйел сұлулығының, күштің, қайғының және адамның табиғатпен эмоционалдық жақындығының бейнелерін көрсететіні дәйектелді. Орыс халық ән дискурсында фитонимдер поэтикалық бейнелілік пен мәтіннің эмоциялық-бағалау семантикасын жасауға белсенді қатысатыны көрсетілді.

Салғастырмалы талдау екі лингвомәдениеттегі фитоним-концептілердің жалпы және ұлттық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Фитонимдердің жоғары символдық жүктемесі, олардың адамның эмоциялық саласымен, табиғатпен, дәстүрлі мәдениетпен және халықтың ұжымдық жадымен байланысы ортақ екені анықталды. Ұлттық ерекшелік қазақ және орыс ән дәстүрінің негізіне жататын мәдени кодтардың, діни-ғұрыптық, табиғи-географиялық жағдайлардың, тарихи тәжірибенің және бейнелер жүйесінің айырмашылығынан көрінетіні дәлелденді.

Жұмыстың маңызды ғылыми жаңалығының бірі – қазақ және орыс тіл сөйлермендерінің санасында ән мәтіндеріндегі фитоним-концептінің қабылдануы мен өзектелуін анықтайтын ассоциативті эксперимент және оның нәтижелері. Нәтижесінде сауалнамаға қатысқан респонденттердің тілдік санасында фитонимдер затдеректік және ішінара символдық мағыналарды білетіні анықталды. Сауалнамаға қатысушылар тілде қалыптасқан тұрақты ассоциациялар мен бейнелерді ажырата біледі. Дегенмен, сауалнама нәтижелері бірқатар өзекті мәселелерге назар аударуды қажет етеді. Біріншіден, екі лингвомәдениетте де фитонимдердің терең мәдени-маңызды, мифологиялық, салт-жоралық және тарихи-мәдени мағыналары жеткілікті дәрежеде өзектелмейді. Екіншіден, респонденттердің көпшілігі фитонимдердің кеңейтілген семантикасын ән дискурсында түсіндіруде, сондай-ақ фразеологиялық және этномәдени мағыналарды түсіндіруде қиындықтарға тап болды. Үшіншіден, екі тілдің де респонденттерінің арасында немқұрайлылық танытқандары, жауаптың орнына тыныс белгілер, символдар, эмодзи, смайликтер қойып немесе сұраққа қатысы жоқ жауаптар жазғандары да кездесті. Сауалнама нәтижелері бойынша қазақ тілді респонденттер арасында кейбір фитонимдерді орысша жазғандар, орфографиялық және пунктуациялық қателерге назар аудармайтындар анықталды. Сонымен қатар, қазақ сөздерін латын немесе орыс әліпбиімен жазу байқалды. Сауалнама нәтижелеріндегі аталған көрсеткіштер жаһандану заманында телефон мен гаджеттерге тәуелді жастардың функционалды сауаттылығының төмендігін көрсетті. Осыған байланысты мектеп, орта және жоғары оқу орындарында білім алушылардың тілдік сауаттылығын арттыру, академиялық сөздіктермен жүйелі жұмыс істеу дағдыларын дамыту, әдеби және фольклорлық туындыларды оқу мәдениетін қалыптастыру қажеттігі ұсынылды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеу нәтижесінде алынған теориялық тұжырымдар мен әдіснамалық ұстанымдар тіл білімінің, лингвомәдениеттанудың және салғастырмалы зерттеулердің теориясын, құрылысы әртүрлі тілдердің дүние бейнесін салыстыра-салғастыра зерттеудің әдіснамасын толықтыруға үлесін қосады.

Зерттеудің практикалық мәні. Зерттеу нәтижелерін қазақ/орыс тілдерін оқытуда, оқу құралдарын жасауда, лингвомәдениеттанудан, салғастырмалы тіл білімінен, дискурсологиядан дәріс оқу барысында, фитоним-концептілердің лингвомәдени сөздігін құрастыруда, аударма жұмыстарында, мәдениетаралық қарым-қатынаста тиімді қолдануға болады.

Зерттеу апробациясы. Зерттеудің негізгі нәтижелері мен тұжырымдары отандық және шетелдік ғылыми-зерттеу мекемелерінде, жоғары оқу орындарында талқыланды: халықаралық ғылыми конференцияларда (Актуальные проблемы теории дискурса, Ақтөбе қаласы, 13-14 мамыр 2015 жыл), (Теоретические и практические проблемы развития современной гуманитарной науки, Уфа қаласы, 23 сәуір 2021 жыл), (Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии, Уфа қаласы, 25 сәуір 2024 жыл), (Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии, Уфа қаласы, 22 сәуір 2025 жыл), (Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ тілтанымы: Ғалым•Уақыт•Кеңістік, Алматы қаласы, 2025 жыл), (HUMAN+ III халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы, Магнитогорск қаласы, 25 қараша 2025 жыл) және ғылыми семинарда (Филологиялық ізденіс, Ақтөбе қаласы, 23 сәуір 2026 жыл) жасалған баяндамаларда көрініс тапты. Қазақ және орыс тілді респонденттердің санасында халық әндеріндегі фитоним-символдардың өзектелуі мен қабылдану ерекшелігін анықтау үшін GoogleForms виртуалды платформасын пайдаланып ассоциативті эксперимент жүргізілді.

Зерттеудің жариялануы мен мақұлданыуы:

Диссертацияның негізгі бөлімдері бойынша 14 мақала жарияланды.

Scopus ғылыми деректер базасына кіретін журналдарда жарияланған еңбектер:

1. Linguo-culturological parameters of herb names in english, russian and Kazakh// Scientific culture, Vol. 12, No. 2.1, (2026), pp. 6098-6112. Скопус, Q1. 80 процентиль. <https://sci-cult.net/index.php/cult/article/view/3721/2726>
2. A discursive and comparative analysis of phytonymic symbols: roses in english folk songs and tulips in kazakh folk songs // Journal of Language Teaching and Research. Vol. 17, №5, pp. 1596-1608. Скопус. Q1. <https://jltr.academypublication.com/index.php/jltr/article/view/13462>

ҚР ҒжЖБ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдарда жарияланған еңбектер:

1. Фитонимдік фразеологизмдер: салғастырмалы аспекті // ҚазҰУ Хабаршысы, филология сериясы. Том 199, №3, 2025. - - Б. 86-95.
<https://doi.org/10.26577/EJPh2025199>
2. Фольклорлық дискурстың жанрлық ерекшелігі // Торайғыров университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №2, 2026. – Б.198-212.
<https://doi.org/10.48081/BGQF1987>

Халықаралық және отандық ғылыми журналдарда жарияланған еңбектер:

1. Фразеологические единицы с флористическим компонентом в современном казахском языке // Международный студенческий научный вестник. 2015. № 5-1. URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=12756>
2. Способы образования концептуальных метафор с компонентами-фитонимами // Современные проблемы науки и образования. 2015. – № 2. URL: <http://www.science-education.ru/129-21702>
3. Казахская фитонимия как отражение духовной сути и художественно-эстетических идеалов народа // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2. URL: <http://www.science-education.ru/129-21539>
4. Древние мотивы культов матери и плодородия в казахских образных выражениях с лексическим компонентом растительной семантики // Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің Хабаршысы ғылыми журналы. 2019. №2 (56). 175-184 б. [30](#)

Халықаралық конференциялардың жинақтарында жарияланған еңбектер:

1. Проблема изучения антропоцентрической флористической фразеологии казахского языка // Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы теории дискурса». Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова., г.Актобе, 13-14 мая 2015 г. – С. 59-62.
2. Философская основа казахских неоднословных единиц языка с лексическим компонентом фитонимом/дендронимом // Теоретические и практические проблемы развития современной гуманитарной науки: Международной научно-практической конференции. (г. Уфа, 23 апреля 2021 г.) / отв. ред. Ф.Г. Фаткуллина. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2021. – С. 140-147. konference-tpprsgn-pdf-0a4b7e7a-917a-4a08-80f3-069622c2ea8b-sbornik-npk-2021-s-doi-15-10.pdf - [Яндекс Документы](#)
3. Казахский фитонимический компонент в контексте тюркской флористической картины мира // Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии. - Уфа, 25 апреля 2024 года. – С. 166-170 [086.pdf](#)
4. Казахские и русские фольклорные концепты, связанные с растительным миром // Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии. - Уфа, 22 апреля 2025 года. – С. 118-128 [090.pdf](#)

5. Қазақ халық әндері дискурсындағы жусанның символдық бейнесі // «Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ тілтанымы: Ғалым•Уақыт•Кеңістік» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Асыл ЖК, 2025. – Б. 182-185.

6. Символ "дуба" в дискурсе казахских народных песен // Сборник материалов III международной научно-практической конференции HUMAN+. Магнитогорск, 25 ноября 2025 года. – С. 65-70.

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытынды және пайдаланған әдебиеттер тізімінен, анықтамалардан және қосымшалардан тұрады. Зерттеудің нәтижелері 19 кестеде, 36 суретте көрініс тапты. Пайдаланған әдебиеттер тізіміне 284 атау енеді. Ғылыми жұмыстың жалпы көлемі 198 бетті құрайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысы тіл білімінің **лингвомәдениеттану, салғастырмалы тіл білімі, когнитивті лингвистика, дискурсология** сияқты өзекті саласының даму бағыттарына және **Қазақстан Республикасы Мемлекеттік бағдарламаларына** сәйкес дайындалған:

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі №659 Жарлығы. Мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – бұл нық елдің өркендеуінің негізі» (17.04.2023 ж. толықтырулармен).

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 16 қазандағы №914 қаулысы. «Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы және рухани құндылықтары. Тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, салт пен құндылықтардың ортақтығы // Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысы.

Докторанттың ғылыми зерттеу бойынша әр жарияланымды дайындаудағы үлесі. Диссертацияның барлық көлемін, зерттеу әдісін таңдауды және зерттеу мақсатына сай міндеттерді шешуді, зерттеу бойынша жарияланымдарды дайындауды автор өз бетінше орындады. Докторант ғылыми зерттеу бойынша жарияланған еңбектердің теориялық тұжырымдарын жасауға, практикалық материалдарды талдауға қатысты. Зерттеу тақырыбына сай тапсырмалар беру мен алынған нәтижелерді талқылау ғылыми кеңесшілермен бірлесіп жүргізілді.